

ПСИХОЛОГІЧНИЙ КОМПЛЕКС ДИТИНИ «Я ЧУЖИЙ» В ОПОВІДАННІ Б. ГРІНЧЕНКА «КАТОРЖНА»

Анотація. У статті мова йде про вивчення психоконфлікту «Я чужий» в оповіданні Б. Грінченка «Каторжна». Авторка статті помітила, що умови життя Докії в родині загострили стан постійного відчуття «Я чужа», який сприяв розвитку у неї моралепатії.

Ключові слова: Борис Грінченко, психоконфлікт, «я чужий», родинні стосунки.

Питання родинних стосунків були й будуть у центрі уваги українських письменників. Особливо їх цікавила нелегка доля пасербиці. У наш час поняття «неповна сім'я», «вітчизна» та «мачуха» стрімко входять у словесний обіг українців і стають сповна нормальними явищами. Проте, педагоги та психологи ці поняття розглядають у контексті категорії «аномальні відхилення в родинних стосунках» [1].

Психоаналітики особливо уважно вивчають стосунки між мачухою та пасербицею, оскільки вони намагаються пояснити причини складності спілкування на цьому рівні родинних стосунків у такий спосіб: «*відсутність генетичної подібності пасербиці до нерідної матері особливо яскраво виявляється у підлітковому віці, оскільки дівчинці-підлітку складно підлаштуватись до вимог і способу життя нерідної матері; нерідна мати інстинктивно не може відчувати настроїв і проблеми нерідної дитини, оскільки у неї відсутній біологічний зв'язок з дитиною...*» [1, с. 60].

І якщо нерідна мати не буде докладати зусиль для того, щоб вивчити поведінку пасербиці, зрозуміти стрес, який переживає дитина у результаті втрати рідної матері, то у такому разі їхні стосунки будуть приречені на постійне протистояння. Батько у такому разі може стати своєрідним «медіатором», а не потурачем забаганок мачухи.

Дитина у такій сім'ї повинна постійно відчувати любов і прихильність єдиної рідної людини – батька. Чоловік, який залишився з дитиною без дружини, біологічної матері його дитини чи дітей, повинен дуже добре розуміти одне єдине правило: шукай собі не жінку, а шукай матір своїм дітям. Зазвичай, як свідчить народна мудрість, цим правилом чоловіки нехтують, прирікаючи своїх дітей на складне й жорстоке життя з нерідною матір'ю, яка використовує чоловіка як засіб тиску на нерідних дітей.

Психогенетика у вивченні такого типу стосунків уже давно використовує «метод прийомних дітей», який дає можливість вивчити причини непорозуміння між нерідною матір'ю і пасербицею. Відсутність любові мачухи до нерідної дитини, інстинктивне бажання затиснути її, оскільки вона не є її біологічним продовженням – усе це призводить до того, що психіка дитини розвивається не природно. Дитина з комплексом «Я чужа» стає дуже хворобливою, емоційно неконтрольованою, ображеною на увесь світ.

Відчуття знедоленості стають усе помітніші з часом, а тому пасербиці виростають, як правило, агресивними, жорстокими, неврівноваженими жінками і матерями. І. Грищенко у статті «Образ мачухи в українській народній казці» помітила, що «*в українських народних казках функціонують такі образи злотворців-жінок: мачуха, дружина-змія, зрадлива прислуга, баба-Яга, людодітка...*» [3, с. 101].

У творах Б. Грінченка, на думку П. Хропка, «*малолітні герої здебільшого проходять суворі випробування життям*» [2, с. 9]. А далі науковець зазначав: «*в оповіданні "Каторжна"*

на" досліджуються внутрішні спонукальні чинники, що зумовили поведінку героїні. Сирітство, глум і ненависть мачухи призвели до того, що дівчинка стала відлюдьком» [2, с. 11].

Мета статті – з'ясувати витoki психокomплексу «Я чужий» в оповіданні Б. Грінченка «Каторжна» і виявити, як він сприяв розвитку моралепатії у головного персонажа твору.

Борис Грінченко оповідання «Каторжна» (1888) розпочинає реплікою жінки-мачухи: «*Унеси дров у хату, чи чуєш, каторжна ти!*» [3, с. 48]. У цій репліці-звертанні мачухи (і, зокрема, в нещадній лексемі «каторжна») уже закладена відверта ненависть до дівчинки. На жаль, подібну позицію зайняв і батько, який постійно визвірявся на дитину.

До образ «домашніх» додалися знущання хлопців та дівчат з вулиці, які також раз у раз допікали Докію. Чужі діти були не менш жорстокими, ніж члени родини, відчувши, що Докія беззахисна, вони також ображали її.

Проте усі негаразди, свідчить автор, почалися тоді, коли «*мачуха ввійшла в батькову хату, ця маленька, семи років, дівчинка й разу не глянула на неї по-людському, а все з-під лоба. Може, вона боялася мачухи, не знаючи ще, яка вона, а тільки тим, що вона мачуха; а потім не кидала боятися...*» [3, с. 48], тому що вже знала, яка вона.

Отже, з перших обмінів поглядами у психіці дитини почав активно формуватися комплекс: «Вона чужа» і «Я чужа».

А коли на третій день після одруження з батьком мачуха виявила свою ненависть до пасербиці – підняла руку на дитину, то дівчинка раз і назавжди обрала одну із форм протесту проти свавілля мачухи – мовчазне ігнорування її розпоряджень:

– *Докіє ! – спершу ще її таки на ймення звали, – чому хвіртки не причинила? Теля вибігло.*

Мовчить.

– *Кому я кажу ? Чи я тобі не наказувала ?...*

Мовчить, у землю очі втупивши. Убив би на цьому місці !

– *Чи ти оглухла ? – І мачушина рука з усієї сили б'є її. Стоїть і мовчить* [3, с. 48].

А своєрідною формою самозахисту для неї стало терпіння, навіть тоді, коли мачуха дозволяла собі бити дитину: «*Хог би ти заплакала коли, каторжна !*» [3, с. 49], – казилася мачуха. Така форма протесту і самозахисту посилювали зловбивість мачухи, яка «*била її, била, поки втомиться, поки заболять руки...*» [3, с. 49].

Тобто, до словесних образ і принижень мачуха додавала жорстокі побої, які, своєю чергою, ще більше загострювали антагонізм пасербиці і мачухи.

За життя рідної матері Докія теж плакала, але через батькову пиятику та постійні його бійки з матір'ю. Усе це травмувало психіку дитини, а після смерті єдиної рідної душі, дівчинка переконалася в тому, що вона справді «всім чужа».

І хоча у батька інколи проявлялись ніжні почуття до Докії («*Докіє ! Дочко...*», – розпочинав звертатись батько до дитини), але замкнутість і мовчання дитини неймовірно драгували його теж: «*Штовхне її спересердя, встане, плюне та й піде з хати...*» [3, с. 49].

Щасливими були тільки ті моменти, коли Докія, залишившись з маленьким братиком, пестила його й говорила: «*Голубчику ти мій, манесенький! Поцілуй мене, – ніхто ще мене не цілував, як мама вмерли...*» [3, с. 49], – тоді, коли дівчинка виявляла ті почуття, яких сама чекала від рідних.

Така поведінка пасербиці драгувала мачуху, і вона намовляла маленького хлопчика, щоб той також був жорстоким до сестрички: «*Бий кулачком, кулачком її...*» [3, с. 49]. І знову почуття страху брало верх у Докії, і вона кидала дитину з усієї сили та втікала від мачушиної кривди.

Тобто умови склалися так, що дівчинка перебувала у стані постійного відчуття «Я чужа». Крім того, атмосфера родинних стосунків сприяла розвитку у Докії моралепатії (виокремлення наше – С. К.), тобто глибоких моральних дефектів, зумовлених жорстоким ставленням батьків до дітей. Моралепатія характеризується постійними негативними емоціями, станом страху й тривожності. Якщо ці «дефекти» не лікувати в дитинстві, то вони особливо яскраво виявлятимуться у підлітковому віці і матимуть негативні наслідки.

А тому з віком Докія ставала все злобливішою й агресивнішою: «*І все ховається від людей – мабуть, заздро, що люди веселі, так щоб не бачити*» [3, с. 50]. У часи неймовірної туги дівчина йшла в садок і там плакала та молила калину, щоб та її забрала до матері. Б. Грінченко у такий спосіб пояснює стан дівчинки: «*...вона плакала тим, що в неї не камінь у грудях був, а маленьке серденько ! І те серденько так хотіло любити, так хотіло ! Але ж любити було нікого*» [3, с. 50].

Особливого напруження досяг конфлікт між мачухою та пасербицею у той момент, коли жінка зрубала калину (як символ матері). Саме цей вчинок автор представив у творі, як прояв неймовірної жорстокості: «*Але каторжна обхопила руками куцу, і її тонкі маленькі пальці так і заклали на цівці. Трохи пальців її не поламала мачуха, поки відірвала від калини, відволокла геть і останнім разом дорубала дерево...*» [3, с. 51].

Отже, єдину утіху й розраду дівчинки безжалюбно знищили, тим самим посиливши в її душі недовіру до людей. Поступово у дитини стали проявлятися астенічні емоції, тобто негативні емоційні переживання пригніченості, суму, пасивної боязливості: «*А як оце побачить кого, зараз і змовкне, і знову така, як і була: очі додола, обличчя закам'яніє...*» [3, с. 51].

Таким чином, умови, в яких росла Докія та оточення, в якому вона перебувала, сприяли тому, щоб у дівчинки сформувався і закріпився комплекс дитини «Я чужа». А разом з цим проявились різноманітні форми переживань та емоцій: страх, моралепатія, астенічні емоції, які не сприяли подальшому розвитку вже дівчинки-підлітка, а ще більше загострювали її відчуття своєї зайвості й непотрібності у цьому світі. Б. Грінченко неодноразово повторює те, що Докія «була всім чужа, не мала нікого до себе прихильного» [3, с. 52].

Усе це підштовхнуло Докію до глибоких роздумів про своє життя, про свою долю: «*За що мене так мучать ? Хіба я гірша від інших ? І ці дві думки не давали їй спокою*» [3, с. 52].

Автор у всьому звинувачує не тільки родину Докії: «*Вона не могла бачити, що й вона була іноді винна: коли її кривджено й зневажувано, то й вона, як мала силу й змогу, не лишала цього без помсти, а іноді й надто. Вона не могла зрозуміти, що вона сама була винна, відпихнувши від себе Христю тоді, як та на вулиці колись підійшла до неї ...*» [3, с. 52]. Поступово у Докії стала проявлятися «*журба така страшна, сум такий великий, що він палив її усі груди, не давав спокою ні вдень ні вночі*» [3, с. 53].

І найгірше те, що депресивний стан, у якому дівчинка перебувала не один рік, переріс у бажання помститися всім за свої страждання: «*... вона задушила б усіх тих, хто зневажає її, хто глузує з неї ! А проте її серце не зле було, воно вміло любити і прихилитися до чужого горя*» [3, с. 53].

По-справжньому Докія відчула себе щасливою, коли закохалася в парубка Семена: «*Я б умерла за його кохання... Тільки й віку мого, що його кохання*» [3, с. 56].

Та найстрашнішим випробуванням для Докії виявилась байдужість її коханого Семена, який зрадив її почуття. Окрім того, вона почула із вуст свого коханого ту саму пекельну образу – «каторжна». І після цього всього стан депресії дівчини досяг найбільшого напруження, вона почала проклинати всіх, бажати смерті усім парубкам і дівчатам, які збирались на вечорницях у хагі Одарки.

Б. Грінченко описує стан дівчини, який у психології дістав назву «афект неадекватності»: «*стійкий негативний емоційний стан, який виникає при невдачі або неуспіху в діяльності і характеризується запереченням цього факту або перекиданням відповідальності за нього на інших людей. Основними формами прояву афекту неадекватності є підвищена образливість, агресивність, негативізм*» [5, с. 37]. І, дійсно, у Докії «*голова горіла, думки плутались, груди пекло...*» [3, с. 56]. Саме в такому стані їй на думку прийшло бажання підпалити хату, у якій її Семен на вечорницях з іншою розважається. Вона ні на хвилину не замислилась про наслідки свого задуму, була окрилена бажанням помсти. І тільки коли хата, яку вона підпалила, почала горіти по-справжньому, Докія згадала про Саньку – маленьку дівчинку, до якої вона за останній час дуже прив'язалась і навіть полюбила: «*Але ж і вона згорить... Така гарна, ласкава*» [3, с. 57]. Усе це стимулювало низку думок Докії про те, що у цій хаті горітимуть невинні люди, а, можливо, загориться й усе село. Так дівчина усвідомила, що вона цілеспрямовано робить зло всім людям, а тому й почала гасити полум'я.

Останні слова, які вона вимовила перед смертю – це були не тільки самозапитання, а питання до всіх тих, хто її ображав: «*За що? Господи, боже мій! За що?*» [3, с. 58]. Вона так і не почула відповіді на своє питання. Більше того, Б. Грінченко підкреслив той факт, що Докію на похоронах також «*ніхто не пожалів. Вона всім осталась каторжною. І ніхто й не думав одмовити собі на те питання, що вона кинула вмираючи: за що?*» [3, с. 58]. Сам автор спробував дати відповідь на це питання у такий спосіб: «*За що стільки муки, горя та сліз додають людям люди, коли й так життя таке коротке і таке сумне?*» [3, с. 58].

Таким чином, аспектний аналіз психіки родинних стосунків у творі Б. Грінченка «Каторжна» дав можливість виявити систему різноманітних психологічних процесів, які спричинили формування у Докії комплексу «Я чужа». Докія справді мала занижену самооцінку, а тому, почувши одного разу на свою адресу добрі слова від хлопця, вона щиро і наївно повірила йому. І знову зрада коханого чоловіка загострила психічний стан Докії і спричинила формування стійких негативних емоцій, які виникли при невдачі у коханні, а відповідальність за це вона перекидала на всіх людей.

Стан «афекту неадекватності», в якому опинилася зраджена усіма Докія, штовхнув її на злочин. Вона вирішила помститися всім людям, оскільки терпіла від них усе життя знущання, глум, зневагу. Людська жорстокість не мала меж стосовно цієї дівчини. Та найстрашніше те, що жорстокість йшла від рідного батька, від нерідної матері, від рідних по батькові братика й сестрички.

Література

1. Грищенко І. Образ мачухи в українській народній казці / І. Грищенко // Література. Фольклор. Проблеми поетики. – Вип. 34. / редкол. : Г. Ф. Семенюк (гол. ред.), А. В. Козлов (відповід. ред.) та ін. – Ч. 2. – К. : Твімінтер, 2009. – 506 с.
2. Грінченко Б. Вибрані твори / Б. Грінченко; упоряд., передм., приміт. П.Хропко. – К. : Дніпро, 1987. – 461 с.
3. Грінченко Б. Твори: В 2-х т. /Б. Грінченко. – К. : Наукова думка, 1990. – Т. 1. : Поетичні твори. Оповідання. Повісті ; упоряд. В. Яреманка; приміт. А. Г. Погрібного; вступ. стаття А. Г. Погрібного. – К. : Наукова думка, 1990. – 640с.
4. Петров Б. М. Краткий психологический словарь. Хрестоматия /Б. Петров. – М. : Высшая школа, 1974. – 1332 с.
5. Петровский А. Краткий психологический словарь /А. Петровский – М. : Из-во полит. лит-ры, 1985. – 430 с.

6. Психологический словарь ; авт. состав. В. Копорулина. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2003. – 640 с.
7. Психолого-педагогічна діагностика школярів // Класний керівник: «Ранок». – 2007. – 160 с.
8. Психологічна енциклопедія ; автор-упорядник О. М. Степанов. – К. : «Академвидав», 2006. – 424 с.
9. Рубинштейн С. Основы общей психологии / С. Рубинштейн. – Спб. : Питер, 2005. – 713 с.
10. Щербань П. Пам'ятай ім'я своє: заповіді сімейної педагогіки : навчальний посібник / П. Щербань. – К. : Вища школа, 2006. – 191 с.

Svitlana Kovryk

Child's Psychological Complex «I'm Alien» in Story «The Convict» by B. Grinchenko

Abstract. The article focuses on research of psychological complex «I'm alien» in the B. Grinchenko story «The Convict». Author claims that the conditions of life in the Dokia's family have aggravated her permanent feeling of «I'm alien» and facilitated development of girl's moral deviations.

Keywords: Borys Hrinchenko, psychological complex, «I'm alien», family relationship, moral deviations.

Светлана Коврик

Психологический комплекс ребенка «Я чужой» в рассказе

Б. Гринченко «Каторжная»

Аннотация. В статье речь идет об изучении психологического комплекса «Я чужой» в рассказе Б. Гринченко «Каторжная». Автор статьи утверждает, что условия жизни Докии в семье усугубили состояние постоянного ощущения «Я чужая», которое способствовало развитию у девочки моралепатии.

Ключевые слова: Борис Гринченко, психоконкомплекс, «Я чужой», родственные отношения, моралепатия.